

СИДЕЛЬНИКОВА Л. В.

Київський національний лінгвістичний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФОНЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ СТАРОФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

У статті встановлено характерні зміни у системі вокалізму та консонантизму старофранцузької мови, проаналізовано еволюційний розвиток голосних та приголосних звуків, виявлено походження основних звуків французької мови.

Ключові слова: фонетичні особливості, вокалізм, консонантизм, звук, старофранцузька мова.

В статье установлены характерные изменения в системе вокализма и консонантизма старофранцузского языка, проанализировано эволюционное развитие гласных и согласных звуков, выявлено происхождение основных звуков французского языка.

Ключевые слова: фонетические особенности, вокализм, консонантизм, звук, старофранцузский язык.

The article observes the characteristic changes in vocalism and consonantism of Ancient French, the analysis of evolutionary development of vowel and consonant sounds, the origin of main sounds in French.

Key words: phonetic peculiarities, vocalism, consonantism, sound, Ancient French.

Актуальність дослідження. Фонографічна система сучасної французької мови представляє собою складну та багатошарову систему, яка своїм корінням уходить у середні віки. Саме у старофранцузький період (IX-XIII ст.) значною мірою відбувається закладення основних фонетичних та графічних явищ сучасної французької мови. Зауважимо, що мовні особливості старофранцузької мови постійно привертали увагу видатних вчених. Насамперед, це роботи А. Доза [1], Ф. Брюно [2], Ж. Пікош і К. Маркелло-Ніз [3], Н. О. Катагощиної [4], З. М. Волкової [5]. Таким чином, актуальність представленого дослідження зумовлена постійним інтересом сучасного романського мовознавства до поглиблення вивчення фонетичних та графічних особливостей французької мови.

Об'єктом роботи є старофранцузька мова, а **предметом** – фонетичні та графічні особливості старофранцузької мови.

Мета статті полягає у виявленні основних змін, які відбулися у фонетичній системі старофранцузької мови, встановленні еволюційного розвитку голосних та приголосних звуків французької мови IX-XIII ст.

Зміни у фонетичній системі, що відбулися у романську епоху (VI-VIII ст.) сформували значною мірою систему старофранцузької мови, яка представляла собою нову мову, а не певний етап еволюційного розвитку французької мови.

Наголос залишався динамічним. Наголошена голосна була значно сильнішою, більш чіткою та довшою, ніж ненаголошена голосна. Проте, наголос у слові був іншим: старофранцузькій мові були, головним чином, властиві окситони (слова, наголос яких падав на останній склад) та певною мірою парокситони (слова, що мали наголос на передостанньому складі). Як правило, пропарокситони зберігалися виключно у літургійному мовленні, зокрема у молитовних віршах.

Слід зауважити, що згідно з аналізом фонетичних змін у вокалізмі французької мови, які відбулися у старофранцузький період (IX-XIII ст.), цей період потребує більш детальної періодизації, зокрема розподілу на 2 окремі етапи: ранне-старофранцузька мова (IX-XI ст.) і власне старофранцузька мова (XII-XIII ст.). Така періодизація знайшла своє відображення й у працях значного кола науковців, які присвятили свої дослідження вивченню старофранцузької мови (Н. А. Катагощина [4], М. В. Сергієвський [6], В. П. Данилова [7], Л. М. Скрелина і Л. О. Станова [8], Ж. Пікош і К. Маркелло-Ніз [3] та інші). Саме тому при встановленні особливостей фонографічної системи французької мови IX-XIII ст., ми зосередили свою увагу на систематизації отриманих прикладів згідно із запропонованою вище періодизацією.

Отже, у старофранцузькій мові IX-XI ст., або у ранне-старофранцузький період вокалізм був багатим на звуки. Проте, клас простих (чистих) монофтонгів був достатньо невеликим. Він складався із двох нерівномірних груп – двома рядами голосних:

- Голосні переднього ряду: [i], [e], яке походило від наголошеного латинського [a] у відкритому складі; [e], що виникло від латинських довгого [ē], короткого [ĭ] та дифтонгу [oe]; [ɛ], яке бере початок від латинських короткого [ĕ] та дифтонгу [ae]; [a];

- Голосні заднього ряду: [o], [ɔ].

Відповідності між голосними переднього та заднього ряду не було.

Переважання голосних переднього ряду стало характерною рисою фонетизму старофранцузької мови. Всі три звуки [e] виконували змісторозрізнявальну функцію та утворювали протиставлення. Наприклад:

Set від *sapit* ≠ *sɛt* від *sĕptem*;
pert від *paret* ≠ *pɛrt* від *pĕrdit*;
ele від *ala* ≠ *ɛle* від *filla*;
clers від *clarus* ≠ *clɛrs* від *clĕricus*;

mēs від *mēssēm* ≠ *mēs* від *mīssum*;
chevel від *chavel* + *el* ≠ *chevel* від *capillum*.

Функціональне навантаження [o] та [ɔ] також було значним, оскільки зазначені звуки утворювали протиставлення:

Sort від *sōrtit* ≠ *sɔrt* від *sūrgit*;
rote від *crott* ≠ *rɔte* від *rūpta*;
cors від *cērpus* ≠ *cɔrs* від *cūrsum*.

У серії голосних заднього ряду був ще відсутній крайній голосний нижнього піднесення – [a], а також крайній голосний верхнього піднесення – [u]. Крім протиставлення “голосна переднього / голосна заднього ряду” у старофранцузькій мові існувало й протиставлення “відкрита / закрита голосна”, яке виявлялося у голосних середнього ступеня відкритості: [e] / [ɛ], [o] / [ɔ].

Перед носовими приголосними **m**, **n** у будь-якій позиції голосні переднього ряду були представлені своїми варіантами – назалізованими голосними [ĩ], [ẽ], [ã], [ũ]. Голосні заднього ряду [o] та [ɔ] перед носовими приголосними співпадали в одному звуці – закритому назалізованому [õ].

У цьому випадку необхідно вказати на те, що під назальною голосною у старофранцузькій мові слід розуміти голосну, яка промовлялася без поглинання носового приголосного звука. Пізніше, у середньофранцузький період назалізовані голосні поступово ставали носовими і наступний носовий приголосний звук перестав вимовлятися.

Ще однією з характерних рис раннього старофранцузького періоду було існування великої кількості дифтонгів, переважно низхідних. Це були дифтонги із другим ненаголошеним елементом **i** або **u**: [ai], [ei], [oi], [üi], [ou], [au], [eu], [ou], [ɔu]. Однією з причин появи такої кількості дифтонгів є початок вокалізації **l**, у результаті якої виникає низка дифтонгів з другим елементом **u**: [au], [ɛu], [ou], [ɔu].

А також й трифтонги:

[eau], який виник у результаті розвитку *e + l + приголосний*,
[ieu], який бере свій початок із еволюції *ie + l + приголосний*,
[ueu], який походить від *ue + l + приголосний*.

Серед дифтонгів особливе значення набувають висхідні дифтонги [ie], [ue], оскільки вони асонують самі із собою і це надало підстав вважати їх монофтонгами. Дифтонги на **i**, а також висхідні дифтонги перед носовими приголосними були представлені відповідними назалізованими дифтонгами.

Крім того, у системі вокалізму ранньої старофранцузької мови існував особливий звук, який виник у результаті послаблення ненаголошених голосних, особливо [a]. Це було так зване редуковане е. Цей звук був ані закритим, ані відкритим, ймовірно він знаходився на шляху перетворення у [ö] та найчастіше зустрічався наприкінці слів, наприклад: *teste* > *teste*, *tševal* > *tševal*, *le* > *le*, *dže* > *dže* (*je*).

Протягом XII-XIII ст. у власне старофранцузький період у системі вокалізму відбулися суттєві зміни. **По-перше**, встановлюється темброва відповідність між голосними переднього та заднього рядів. Це пояснюється тим, що серія голосних заднього ряду поповнилася новим голосним верхнього піднесення – [ü], який відповідав голосному [i] переднього ряду.

Слід пояснити, що латинський звук [u] зник у народній латині за рахунок розвитку короткого [ũ] у закриті [o], а у період гало-романської мови (XIII ст.) через палаталізацію довгого [ū] у палаталізовану голосну переднього ряду [ü]. Старофранцузький звук [ü] виник у результаті різних фонетичних змін, які відбулися у мові, зокрема, в наслідок розвитку закритої наголошеної [o], що знаходилась у закритому складі. Наведемо декілька прикладів:

від лат. *diurnum* > нар. лат. *dyornu* > *d'ornu* > *džorn* > ст. фр. *žor* > *žür* ;

від лат. *curtum* > нар. лат. *kortu* > *kort* > ст. фр. *kür* ;

від лат. *dubitare* > нар. лат. *doptare* > *doptere* > *doter* > ст. фр. > *düter* ;

від лат. *colorem* > нар. лат. *kolore* > *koloure* > ст. фр. *küloer*.

Разом із тим існували й певні вагання та нестійкість у промові [o] та [ü] до XVII ст. Аналіз старофранцузької графіки вивив групу слів, яка зберігала написання звука [o], а також й таку групу, де використовувався [ü].

По-друге, звук [ü] став результатом закриття відкритого [o] у зяянні. Спочатку відкрита голосна [o] у зяянні перед е та і розвинулася у закриті [o], а згодом перетворилася у [ü].

Наведемо декілька прикладів:

кл. лат. *locare* > нар. лат. *logare* > *loare* > *loere* > ст. фр. *lüer* ;

кл. лат. *audire* > нар. лат. *odire* > *odir* > ст. фр. *oir* > *üir* ;

кл. лат. *gaudire* > нар. лат. *g'audire* > *d'odire* > *džodir* > ст. фр. *džodir* > *žüir*.

По-третє, звук [ü] розвинувся внаслідок злиття дифтонгів [ou] (лат. **o + u**), [ou] (лат. **o + I + приголосний**) та [ou] (лат. **o + I + приголосний**) Зазначимо, що два останні дифтонги було утворено у період гало-романської мови, а наприкінці старофранцузького періоду завдяки вокалізації приголосного I вони перетворилися у лабіалізований звук [ü]. Представляємо кілька прикладів:

кл. лат. *clavu* > нар. лат. *klou* > ст. фр. *klü* ;

кл. лат. *tragu* > нар. лат. *trou* > ст. фр. *trü* ;

кл. лат. *follis* > нар. лат. *fols* > ст. фр. *fous* > *fü*;

кл. лат. *multum* > нар. лат. *moltu* > ст. фр. *mout* > *mü* (*beaucoup*).

По-друге, у старофранцузькій мові з'являється новий лабіалізований голосний переднього ряду – [ö], який виник на основі стягнення ряду старофранцузьких дифтонгів ([ue], який бере свій початок від дифтонгізації відкритого наголошеного [o]; [ou] – результат дифтонгізації закритого [o], який у свою чергу виник від наголошених [ō] та [ū]; і , нарешті [eu] – дифтонг, що виник унаслідок вокалізації приголосного I) та одного трифтонга – [ueu], який з'явився за рахунок дифтонгізації відкритого [o] у відкритому складі та вокалізації I. Наведемо приклади зазначених змін:

кл. лат. *bōve* > нар. лат. *bove* > гал.-ром. *buof* > ст. фр. *buēf* > *buöf* > *bwöf* > *böf* ;

кл. лат. *nepōte* > нар. лат. *nepote* > *nepode* > гал.-ром. *nevou* > ст. фр. *nevou* > *nevöe* > *nevö* ;

кл. лат. *capillos* > нар. лат. *kapellos* > *kabellos* > гал.-ром. *tševels* > ст. фр. *tševęus* > *tsevöus* > *ševö* ;

кл. лат. *volt, vult* > нар. лат. *volet* > *vuolet* > гал.-ром. *vuolt* > ст. фр. *vieu(t)* > *viöu(t)* > *vö(t)*.

По-третє, ряд низхідних дифтонгів перетворюється у висхідні, а згодом розвиваються у сполучення “напівголосна + голосна”. Наприклад, дифтонг [ei] перетворюється у [we]. В еволюції зазначеного старофранцузького дифтонгу виділяємо три етапи. *Перший етап* відбувся у першій половині XII ст., якій зафіксував такий розвиток голосних:

від лат. *ē, oe, i* > нар.лат. *e* > ст. фр. *ei* > *oi*

від лат. *Habēre* > нар.лат. *abere* > *avere* > ст. фр. *aveir* > *avoir*

У представленій еволюції викликають складності у розумінні процесу трансформації закритого [e] у відкрите [o]. Як пояснення цього

феномену можна висунути гіпотезу, що перехід від [e] у [o] спочатку здійснювався після білабіальних губних

У другій половині XII ст. розпочався *другий етап* розвитку дифтонга [ei], який вплинув на подальший розвиток у взаємній асиміляції ступені відкритості двох елементів дифтонгу. Відкрите [o] закривається у [u], а [i] перетворюється на закрите [e].

Таким чином, *ei > ue*; наприклад, *avoir > avuer*.

I, нарешті, *третій етап* – у першій половині XIII ст., під час якого наголос у дифтонгу перемістився на [e]. Це послабило [u], що, у свою чергу, призвело до трансформування першого елементу дифтонга у фрикативний білабіальний звук [w]. Разом із тим, закрита голосна [e] відкрилася. Отже:

ue > we > we наприклад *avuer > avwer > avwer*

Розвиток *we* тривав протягом XV-XVI ст. та у XVIII ст. мав два варіанти вимови.

По-четверте, у XIII ст. процес монофтонгізації охоплює значну кількість дифтонгів та трифтонгів старофранцузької мови. Наведемо декілька прикладів:

- [ie] > [ye] (ie) *piere > pyere*
- [ui] > [üi] > [wi] *fruit > früit > frwi*
- [ieu] > [iö] > [üö] *dieu > diö > dyö*
- [ueu] > [ö] *vueut > vö*
- [ãin] > [ëin] > [ën] *mãin > mëin > mën, pãin > pëin > pën*
- [ëin] > [ën] *plëin > plën*

I, нарешті, **по-п'яте**, процес назалізації голосних триває та набуває стрімкого розвитку. Зазначимо, що першої назалізації зазнали відкриті голосні [a] та [e]. Цей феномен пояснюється протиставленням піднесенням та послабленням завіси. Голосні у закритому складі назалізувалися раніше ніж голосні у відкритому, отже, назалізація відбувалася як у наголошених, так і у ненаголошених складах.

Наприклад, *annu > an, tantu > tant, vendicat > venget, ventum > vent, sanitate > santé, scintille > étincelle*.

Назалізація голосних у відкритому складі супроводжувалася дифтонгізацією: *manu > m̃ain, plēna > plēine*.

Якщо перед назалізованою голосною стояв палатальний звук, який вокалізувався, дифтонг змінювався на *iën*.

Наприклад, *cane > chiën, pagani > payën*.

Друга та третя назалізація (XII-XIII ст.) значно збагатила систему вокалізму старофранцузької мови новими звуками: [ō], [iē], [oī], [ī], [ū].

Голосна [o] закрита або відкрита зазнала назалізації у будь-якій позиції перед **n, m, n'**, наприклад: *pōta* > *pote*, *bōnu* > *bon*, *rūmpere* > *rompre*, *montanea* > *montagne*, *cumpanio* > *compagnon*.

Дифтонг [oī] походив від сполучення [o] з йот, який було утворено внаслідок пом'якшення **n**: *cotoneu* > *coing*, *cuneu* > *coin*, *pugnu* > *poing*.

Дифтонг [iē] можна було віднайти у таких словах як *bene* > *bien*.

Голосні [ī] та [ū] були останніми, які піддалися процесу назалізації перед носовими приголосними, наприклад, *simin* > *singe*, *vinu* > *vin*, *vinti* > *vingt*, *une* > *un*, *impruntare* > *emprunter*.

Зауважимо, що як і у ранньої старофранцузької мові назалізовані монофтонги та дифтонги мали характерну особливість: носова приголосна, яка назалізувала попередню голосну вимовлялася.

П'ять назалізованих голосних – [ī], [ē], [ā], [ō], [ū], при цьому назалізований звук [ē] співпадав у звучанні з [ā].

Дифтонги [üi (wi)], [üe (we)], [ie], [au], трифтонг [eau], назалізовані дифтонги [aī], [eī], [oī], [üī], [iē], [uē] та редуковане [e].

Консонантизм старофранцузької мови відрізнявся від народної латини існуванням нових приголосних, які виникли внаслідок палаталізації та розвитку щілинних звуків. Палаталізація додала до відомих вже африкатів [ts] та [dz] ще два приголосних [tš] та [dž], які були розподілені як й інші приголосні на дві серії – дзвінкі та глухі. Розвиток щілинних приголосних сприяв появі нових міжзубних звуків [p] та [d]. Ці нові приголосні виступали варіантами вже існуючих у латинській мові зубних проривних: [p] – варіант приголосного [t], а [d] – як варіант [d] у інтервокальній позиції. Слід зазначити, що нові звуки зустрічаються лише у ранніх текстах та швидко зникли з використання.

Наведемо декілька прикладів: *vita* > *vida* > *vide* > *vie*; *vedere* > *vedeir* > *veoir* > *voir*; *audire* > *odire* > *ouir*; *cantat* > *tšantet* > *šante (chante)*.

Слід також вказати на існування у системі консонантизму старофранцузької мови двох пом'якшених звуків [n'] та [l'].

Ще одним з характерних звуків ранньої старофранцузької мови був напівголосний [w], що виник у результаті вокалізації та перед приголосним був варіантом [l] та [l'].

З раннього періоду у старофранцузькій мові існувала так звана “еспірата” [h] германського походження, яка була запозичена у романську

епоху. Вона також була введена у деякі слова латинського походження, наприклад: *altu* > *alt* > *haut*.

Протягом всього старофранцузького періоду у системі консонантизму за рахунок зменшення кількості проривних збільшилася серія щілинних звуків. З кінця XIII ст. африкати втратили свій зубний елемент та перетворилися у щілинні звуки: [s], [z], [ʃ] та [ʒ]. Наприклад: *tsyel* > *syel* (*ciel*); *tšyen* > *šyen* (*chien*); *džant* > *žant* (*gent*). Тенденція до скорочення груп приголосних також спостерігається у вокалізації протягом X-XI ст. велярної I. Отже, приголосні [ɰ] та [ɰ'] зазнавали вокалізації у тих випадках, коли вони знаходилися перед приголосним та після голосного, тобто утворювали напівголосний [w]. Наприклад: *colaphum* > *colpu* > *colp* > *coup*; *ellos* > *eus*; *malva* > *mauve*; *maledicere* > *maudire*. Зазнали делябіалізацію (втрату губних ознак) палатальні приголосні kw та gw. Спочатку у X ст. kw пройшла делябіалізацію, тобто скоротилася у k, наприклад: *quare* > *kwar* > *kar* (*car*); *quando* > *kwant* > *kant* (*quand*). За аналогією зазнала скорочення й gw, наприклад, від германського *waryan* > *gwarir* > *garir* (*guérir*); *want* > *gwant* > *gant*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Вищенаведені результати дослідження надають можливість стверджувати, що переважна кількість звуків французької мови зазнала свій еволюційний розвиток саме у IX-XIII ст. Таким чином, вивчення звукової еволюції сучасної французької мови в контексті фонографічних змін старофранцузької мови потребує більш детального розгляду. З огляду на це, у подальшому перспективним представляється аналіз графічного рівня старофранцузької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Dauzat A. Histoire de la langue française / Albert Dauzat. – P.: Payot, 1930. – 298 p.*
2. *Brunot F. Histoire de la langue française des origines à nos jours / Ferdinand Brunot. – P.: A. Colin, 1966. – 529 p.*
3. *Picoche J., Marchello-Nizia Ch. Histoire de la langue française / Jacqueline Picoche, Christiane Marchello-Nizia. – P.: Université NATHAN. 1998. – 399 p.*
4. *Катагощина Н. А., Гурычева М. С. Аллендорф К. А. История французского языка / Нина Алексеевна Катагощина, Марина Сергеевна Гурычева, Кира Александровна Аллендорф. – М.: Высш. шк., 1976. – 319 с.*
5. *Волкова З. Н. Истоки французского литературного языка / З. Н. Волкова. – М.: Высш. шк., 1983. – 168 с.*
6. *Сергиевский М. В. История французского языка / Сергиевский. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1947. – 290 с.*
7. *Данилова В.П. История французского языка / Валентина Павловна Данилова. – Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2001. – 52 с.*
8. *Скрелина Л.М., Становая Л.А. История французского языка / Л. М. Скрелина, Л. А. Становая. – М.: Высшая школа, 2001 – 463с.*